

Богун М.О. Передумови та прообрази громадянського суспільства в контексті посттоталітарного дискурсу / М. О. Богун / Проблеми громадянського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти. Міжнародна науково-практична конференція (м. Чернігів, 21 січня 2015 р.) – Чернігів, 2015. – С. 188–193.

УДК 304

М. О. Богун, к. філос. н.,
доцент кафедри філософії та культурології
ЧНПУ імені Т.Г.Шевченка,
м. Чернігів, Україна

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРООБРАЗИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ПОСТТОТАЛІТАРНОГО ДИСКУРСУ

Автор вважає, що сучасна Україна є суспільством посттоталітарного типу. Позитивним наразі є те, що суспільство вже не може втриматися в межах тоталітарних відносин в наслідок радикальної десакралізації влади. Та це тільки перший крок на шляху подолання владоцентризму. В статті розглядаються деякі різновиди громад, що можуть зіграти роль прообразів громадянського суспільства.

Основні поняття: *посттоталітарне суспільство, принцип владоцентризму, владоцентричний менталітет, прообрази громадянського суспільства.*

Автор считает, что современная Украина является обществом посттоталитарного типа. Позитивным в данном случае является то, что общество уже не может вписаться в тоталитарные отношения в следствие радикальной десакрализации власти. Однако это является лишь первым шагом на пути преодоления владоцентризма. В статье рассматриваются некоторые разновидности общественных групп, которые могут сыграть роль прообразов гражданского общества.

Основные понятия: *посттоталитарное общество, принцип владоцентризма, владоцентричный менталитет, прообразы гражданского общества.*

The author believes that modern Ukraine is a society of post-totalitarian type. A positive current is that society can not resist within totalitarian relationship as a result of radical desecration of power. And this is only the first step in overcoming powercentrism. Some types of communities which can play a role prototypes of civil society are under analysis.

Key words: *post-totalitarian society, the principle of powercentrism, powercentral mentality, prototypes of civil society.*

Численні експлорації тоталітаризму (наразі ми спираємося на роботи таких дослідників, як Т. Адорно, Х. Арендт, А. Безансон, М. Бердяєв, О. Білий, О. Волкова, К. Гаджієв, Л. Гумільов, О. Зінов'єв, В. Кантор, Д. Лахуті, В. Лекторський, К. Поппер, М. Попович, Г. Почепцов, С. Пролєєв, В. Райх, М. Риклін, Л. Сауленко, М. Столяр, М. Хренов та ін.) дають нам можливості не тільки розширити свій горизонт щодо феномену тоталітаризму, але й усвідомити складність та суперечливість перехідних процесів від тоталітарного суспільства до громадянського.

Широко відомо, що титул «громадянське суспільство» відповідає певному стану суспільства, який виражається у наявності трьох основних факторів: 1) взаємовпливі суспільних та особистісних інтересів за умов визначальної ролі особистісних; 2) присутності розвинутих форм самоорганізації та 3) наявності низки законів, що захищають організації вільних індивідів від втручання з боку держави. Зрозуміло, що існування кожного з цих факторів є нерозривно пов'язаними з іншими, і неможливо досягти, наприклад, визначальної ролі особистісних інтересів поза відповідних форм самоорганізації громадян та конкретну законодавчу базу. Відтак, громадянське суспільство – це певна *система* суспільних відносин, і існування окремих фрагментів на кшталт відносно незалежних громадянських асоціацій поза системою не є гарантованим буттям. Відповідно процес створення громадянського суспільства має відбуватися у двох напрямках – «знизу» (йдеться про створення окремих груп, організацій, спілок, незалежних від державних органів) та «зверху» (тобто з боку законотворчої діяльності самої держави). Наразі *об'єктом* нашого дослідження є закономірності створення громадянського суспільства у посттоталітарному потестарному просторі, а *предметом* виступають передумови та прообрази відповідного суспільства в сучасній Україні.

Побудова громадянського суспільства – це цілком конкретне завдання, що має співвідноситися із наявним станом суспільства (в соціальному,

економічному, культурному, моральному, психологічному та інших аспектах), його історичними витоками, характеристиками різних

С. 190

(інколи амбівалентних за спрямованістю) процесів в межах цілісної соціальної динаміки та потестарним викликами сьогодення. І зрозуміло, що необхідно розвивати діяльність із створення основ громадянського суспільства в тих напрямках, які б ґрунтувалися на реальних можливостях суспільства, а не на абстрактних побажаннях чи ідеологічних схемах. В цьому контексті особливо важливо подолати залишки пострадянської ідеологізації суспільних наук, коли так званій «науковий прогноз» або «науковий аналіз» по суті залишається артефактом ідеології, а не науки, тобто обслуговує політичні інтереси окремої особи, групи чи партії, а не інтереси суспільства.

Коли мова йде про громадянське суспільство як одну із цілей нашої діяльності, то треба добре розуміти, що наразі ми знаходимося в ситуації посттоталітарного потестарного простору, який має в собі декілька векторів соціальної динаміки. По-перше (і ця тенденція є однозначно негативною), посттоталітарне суспільство тяжіє до «сповзання у відпрацьовану колію», тобто до відтворення тих чи інших тоталітарних відносин в нових соціальних умовах і, відповідно, у нових ідеологічних формах. А по-друге, суспільство вже не може втриматися в межах тоталітаризму в наслідок радикальної десакралізації влади як результату, досягнутого у часи розкладу радянського тоталітаризму та в пострадянський період [7].

Нажаль, це позитивне зрушення в суспільній свідомості було майже нейтралізовано не менш радикальною профанізацією потестарних стосунків через наповнення останніх олігархічним змістом. В радянському тоталітарному суспільстві влада була специфічною валютою, тобто такими «грошима», за які можна було купити майже все. В цьому, зокрема, виражався владоцентризм саме радянського типу. В посттоталітарному суспільстві, навпаки, гроші стали тим знаряддям, за допомогою яких, по-перше, купується будь-який рівень влади, а по-друге влада є тим знаряддям, що гарантує захист конкретного капіталу та

бізнесу від держави і від конкурентів. Якщо б останнє правило виконувалося «попередніками», то сьогодні на часі була б програма розведення влади і бізнесу як абсолютно необхідна передумова створення громадянського суспільства «зверху». Та оскільки попередня влада порушила правила захисту бізнесу при-владних підприємців через створення системи державного рекету, який здійснював побори навіть із «своїх» (що вже говорити про «чужих»), то сьогодні за логікою політичної боротьби може відбутися *повернення* до легітимації бізнесу конкретних суб'єктів через включення їх у державні структури (тобто не заборона державного рекету, а лише його обмеження виключно по відношенню до тих політичних сил, що увійшли до влади).

Сьогодні на заваді цій негативній тенденції стоїть висока громадська активність українців. Сьогодні чиновники бояться люстрацій, звільнення,

C.191

скорочення та інших неприємностей. Саме сьогодні треба вимагати від Ради законів, що розведуть владу і бізнес. Якщо найближчим часом цього не відбудеться, тоді можливість того повернення, про яке ми говорили вище, стане реальністю. Політична активність також не може бути високою дуже довгий час. На зміну сподівань приходить втома та байдужість. І тоді визначальними у суспільному дискурсі країни стануть не асоціації вільних громадян, а атомізовані «субпасіонарії» (Л. Гумільов).

Треба зазначити, що навіть почуття невпевненості щодо «завтрашнього дня», безперспективності своєї діяльності з точки зору можливості отримувати гідну оплату в умовах відсутності можливості перекваліфікації (за фінансовими, віковими та іншими причинами) вже веде до атомізації, до втрати індивідом соціальної валентності, до різкого зниження рівня соціальної активності та моральної небайдужості. Одна справа, коли людина має соціальні та економічні можливості перспективної перекваліфікації, а зовсім інша – коли всі ці фактори є відсутніми і стоїть лише проблема виживання як завдання атомізованих індивідів. Останні не будуть мати ані бажання, ані сил долати своє атомізоване буття вузько особистих інтересів [Див.: 2]. Тоді сфери

конкуренції таких «субпасіонаріїв» можуть виявитися топосами досить брутальної боротьби всіма можливими засобами. В такому разі ні про яке громадянське суспільство не варто буде говорити ще якийсь час.

Ще однією дуже важливою передумовою зниження тиску держави на діяльність громадян є *створення нової, прозорої системи правил перевірки та кардинальне спрощення відповідної документації*. Складні, заплутані правила з великою кількістю додатків та підпунктів уможливають корупцію в наслідок того, що виконати ці правила виявляється занадто складно, а інколи просто неможливо (вимоги інколи є навіть протилежними, тобто суперечать одна іншій). Аналогічна вимога має стосуватися і *списків обов'язків* службовців, лікарів, педагогів, водіїв та інших категорій громадян. На сьогодні ми маємо списки, які фізично виконати неможливо. А особливо в умовах скорочення персоналу та працівників. І це знову ж породжує залежність виконавця від влади та чисельні спроби «відкупитися» від перевірок бенкетами, подарунками та хабарами. Така ситуація сприяє заглибленню тоталітарного та посттоталітарного фактору «провини» суб'єкта конкретної діяльності (бізнесу, наукової, педагогічної діяльності тощо перед державою) і заважає просуватися у напрямку до громадянського суспільства.

Вище ми говорили про складності процесу побудови громадянського суспільства в площині політичної активності держави. Перейдемо до руху у відповідному напрямку, який ми назвали рухом «знизу». Наразі йдеться про такі форми спільнот в сучасній Україні, які можна вважати прообразами громадянського суспільства.

С. 192

Якщо в Радянському Союзі другої половини ХХ ст. дуже велику роль у створенні антитоталітарних дискурсів демократичного спрямування відіграла сім'я та численні творчі асоціації: наукові школи, театри, педагогічні колективи, клуби за інтересами та неформальні групи любителів літератури і поезії, то в посттоталітарний період дуже вагому роль у суспільному житті людей починає грати церква і різноманітні релігійні організації. Наразі ми не

говоримо про основний – духовний зміст релігійної діяльності та спілкування, а про супутниковий цьому змісту соціальний аспект.

Соціальні зв'язки, що виникають в наслідок приналежності людей до певної конфесії чи релігійної організації, здійснюються не тільки заради відправлення релігійних обрядів та таїнств, але й несуть певне соціальне навантаження. Зокрема вирішуються проблеми допомоги нужденним; людям, які потребують гроші на лікування; завозиться з-за кордону гуманітарна допомога (ліки, одяг, дитячі іграшки). Подекуди створюються робочі місця. Православна церква при цьому зосереджується на місіонерській діяльності серед молоді, на роботі недільних шкіл, безкоштовних гуртків творчості та спортивних секцій, безкоштовних бібліотек духовної літератури, місць для їжі та обігріву безхатченків тощо. Стихійно утворюються групи адресної допомоги людям похилого віку, інвалідам; працюючим жінкам, що мають маленьких дітей тощо. Активне будівництво церков породжує цілу низку асоціацій будівників, іконописцев, майстрів із виробництва церковного начиння, співців та людей, які допомагають прибирати храм, розводити дерева та квіти навколо нього. У цьому контексті треба зазначити, що ці позитивні соціальні зрушення відбуваються, перш за все, тоді, коли вони спираються на *матеріально незацікавлену* ініціативу звичайних громадян (які мають інше джерело заробітку) та допомогу *анонімних* спонсорів, що не мають на меті використання церковних спільнот заради конкретної політичної мети.

Цей позитивний процес може припинити породжений владоцентричними практиками посттоталітарного суспільства дискурс, змістом якого є створення державної церкви. Треба підкреслити, що розвиток громадянського суспільства на основі певних прообразів відповідних суспільних відносин в релігійній сфері зазнає за умови появи державної церкви великих втрат. Тому українці, які обрали своєю метою Європейські цінності громадянського суспільства, мають відстоювати принципову позадержавність церкви та всіх релігійних організацій, в тому числі і різноманітних спілок екуменічного змісту. Розуміючи псевдо-релігійність радянського тоталітарного дискурсу не можна

допустити нової ре-сакралізації влади, що буде фактом руху в напрямку від громадянського суспільства і, в той же час, породить еретичні варіанти християнства, представники якого будуть задовольняти владні структури через функції відтворення, легітимації та освячення влади.

С. 193

Отже, законодавчою основою громадянського суспільства є закони, які «розводять» бізнес та владу, а соціально-економічним підґрунтям є наявність середнього класу та капіталу, не пов'язаного з політикою та державою в наслідок існування вище зазначених законів. Що ж до руху «знизу», то асоціації вільних громадян мають зберігати свою незалежність від держави замість того, щоб боротися за право «їсти з державної кормушки». Зокрема незалежною від держави має залишатися церква. Це забезпечить виконання закону про свободу совісті та унеможливить ре-сакралізацію влади у напрямку відтворення тоталітарного суспільства.

Література:

1. Арендт Х. Временный союз черни и элиты / Х. Арендт // Иностранная литература. – № 4. – 1990. – С. 242–248.
2. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт. – К. : Дух і літера, 2001. – 539 с.
3. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев. – М. : Наука, 1990. – 222 с.
4. Булгаков С. Н. Героизм и подвижничество: из размышлений о религиозной природе русской интеллигенции / С. Н. Булгаков // Вехи. Интеллигенция в России : сб. ст. 1909 – 1910 / коммент. Н. Казаковой; предисл. В. Шелохаева. – М., 1991. – С. 43–84.
5. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало: популярные лекции по народоведению / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2009. – 384 с.
6. Пролеєв С. В. Метафізика влади / С. В. Пролеєв. – К. : Наукова думка, 2005. – 323 с.
7. Столяр М. Б. Сміхова культура тоталітарного суспільства: сутність, форми, механізми дії (на прикладі радянських культурних практик). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук / М. Б. Столяр – Харків, 2013. – С. 11.